

Grzegorz Tutak

TOŻSAMOŚĆ NARODU W DOBIE MIGRACJI

WPROWADZENIE

Wiek XXI można określić wiekiem migracji. Rozwój środków komunikacji, nowoczesnych technologii, a także procesów integracyjnych między państwami sprawiają, że przemieszczanie się z jednego miejsca do drugiego, stało się łatwiejsze. Ponadto globalizacja, która wzmaga ruchy migracyjne, również sprzyja przemieszczaniu się ludności. Wielkość i różnorodność współczesnych migracji powoduje, że wiążą się one z wielopłaszczyznowymi zmianami w sferze gospodarki, demografii, polityki, kultury oraz bezpieczeństwa. U podstaw motywów przemieszczania się ludności, w wielu przypadkach, znajdują się indywidualne preferencje migrantów, związane z ich potrzebami samorealizacji i poprawy warunków bytowych. Do istotnych przyczyn należą także uwarunkowania związane z sytuacją panującą w danym państwie oraz otoczeniem międzynarodowym. Różnorodność i wielość czynników leżących u podstaw współczesnych migracji powodują, że ich charakter jest niezwykle zróżnicowany. Mogą one mieć bowiem charakter dobrowolny oraz przymusowy związany z działaniami zbrojnymi na terenie państwa czy też klęskami żywiołowymi. Mogą one przybierać formę migracji krótkoterminowych oraz stałych, dlatego też w literaturze przedmiotu można wyszczególnić wiele klasyfikacji i podziałów migracji. Skala i intensywność ruchów migracyjnych warunkują zmiany w funkcjonowaniu państw, które poprzez realizację polityki migracyjnej kształtują dostęp migrantów

DR GRZEGORZ TUTAK – Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II; adres do korespondencji: Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin, Polska; e-mail: grzegorz.tutak@kul.pl; <https://orcid.org/0000-0003-4705-0446>

Artykuły w czasopiśmie dostępne są na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa – Użycie niekomercyjne – Bez utworów zależnych 4.0 Międzynarodowe (CC BY-NC-ND 4.0)

do różnych przestrzeni związanych z lokalnym rynkiem pracy, zabezpieczeniem społecznym czy też integracją ze społeczeństwem przyjmującym. Odpowiednio zaprojektowana polityka migracyjna może przyczynić się do łagodzenia negatywnych tendencji demograficznych w danym państwie. Stała migracja wpływa natomiast na zmianę składu narodowościowego oraz na przekształcenie struktury rynku pracy. Migracje mają także znaczenie dla indywidualnych postaw osób migrujących, które w nowym miejscu i rzeczywistości muszą na nowo zaadaptować się do warunków i zasad panujących w środowisku przyjmującym. Strategie migracyjne migrantów nie pozostają bez znaczenia dla narodu jako grupy ludzi, charakteryzującej się określonymi cechami właściwymi dla tejże zbiorowości. Migracje i globalizacja, postrzegane jako procesy o zasięgu międzynarodowym, mają istotny wpływ na kształt współczesnych narodów i ich tożsamości. Wpływają one na zmiany w relacjach między członkami społeczności zamieszkującymi terytorium państwa a tymi, którzy żyją poza jego granicami. Migracje stanowią przedmiot badań ekspertów z różnych dziedzin nauki, którzy analizują ich przyczyny, skutki, zmiany wywoływane w społecznościach oraz wpływ na relacje międzypaństwowe. Istotnym zagadnieniem poruszonym przez badaczy jest znaczenie globalizacji dla migracji oraz wpływ migracji na tożsamość narodów i osób migrujących. Temat migracji i tożsamości narodów podejmują także papieże, jak chociażby Jan Paweł II, Benedykt XVI czy też Franciszek, podkreślając kilka kluczowych zasad. Dotyczą one zarówno ochrony godności każdego człowieka, niezależnie od pochodzenia, jak i roli narodów w budowaniu wspólnoty międzynarodowej. Nauczanie każdego z papieży na temat migracji i tożsamości narodów jest głęboko zakorzenione w ich osobistych doświadczeniach życiowych, pochodzeniu i narodowości. To właśnie te czynniki kształtują ich perspektywę i sprawiają, że każdy z nich kładzie nacisk na różne aspekty tych zagadnień.

Celem artykułu jest krótka analiza zjawiska migracji i jej wpływu na tożsamość narodową, ze szczególnym uwzględnieniem procesów globalizacji. Ze względu na ograniczoną objętość, analiza ma stanowić wstęp do dalszej dyskusji. Autor jest świadomy, że wieloaspektowość tematu sprawia, iż w artykule omówiono jedynie wybrane zagadnienia. W pracy zostanie przeprowadzona krótka analiza takich pojęć, jak naród, tożsamość narodowa i globalizacja. Dodatkowo uwaga zostanie skierowana na współczesne tendencje migracyjne oraz znaczenie polityki migracyjnej w kształtowaniu

tożsamości narodowej. Istotnym aspektem rozważań będzie także odniesienie do nauczania papieskiego.

1. NARÓD I JEGO TOŻSAMOŚĆ

Współczesne państwa jako formy organizacji politycznej oraz społeczeństwa będące konkretnymi zbiorowościami o charakterystycznych dla nich cechach, poddawane są wielu procesom wynikającym z globalizacji, integracji międzypaństwowej, liberalizacji dostępu do rynków pracy czy też w wyniku rozwoju środków komunikacji. Wszystkie wspomniane czynniki są wyzwaniem odnoszącym się do kwestii tożsamości, w wymiarze jednostkowym, ale także w wymiarze wspólnotowym. Państwo jest organizacją polityczną, której nadrzędnym celem jest zapewnienie bezpieczeństwa swoim obywatelom. Zagrożenie tej fundamentalnej wartości nie zawsze wynika z konfliktów militarnych. Coraz częściej poczucie jest skutkiem obaw o utratę rodzimych wartości, norm społecznych i tradycji, które mogą być postrzegane jako zagrożone przez globalne procesy, takie jak globalizacja, migracje czy rozwój kultury masowej.

Wspomniane procesy odgrywają istotną rolę w kształtowaniu kondycji narodu. W literaturze naukowej funkcjonuje wiele definicji opisujących naród jako formę życia zbiorowego. A. Chodubski uważa, że naród to „wspólnota ludzi tworząca się w długich procesach dziejowych; wyznaczają ją członkowie mający poczucie (świadomość) wspólnego pochodzenia, dobra, losów historycznych, specyficznych postaw, zachowań, znaków obyczajowości. Zwykle wspólnotę tę postrzega się w wymiarach etnicznym i politycznym” [Chodubski 2007, 148]. Podobnie naród postrzega J. Turowski, który wskazuje, że jest on powstałą w toku rozwoju historycznego wspólnotą ludzi, którzy w sposób obiektywny i świadomy uznają język za swój i terytorium, są przekonani o wspólnym pochodzeniu. Ponadto tworzą własną kulturę i posiadają lub dążą do posiadania państwa jako organizacji politycznej [Turowski 1994, 156]. Swoje spojrzenie na problematykę narodu niejednokrotnie artykułował Jan Paweł II. W książce pt. „Pamięć i tożsamość” wskazywał, że „termin «naród» oznacza tę społeczność, która znajduje swoją ojczyznę w określonym miejscu świata i która wyróżnia się wśród innych własną kulturą” [Jan Paweł II 2005, 30]. Dalej papież wskazuje, że katolicka nauka społeczna uważa naród i rodzinę za społeczności naturalne,

niebędące przedmiotem umowy społecznej. Ponadto w swoim nauczaniu Następcą Piotra wskazywał na naród jako wspólnotę, która oparta jest na trwałym podłożu etnicznym, społecznym, kulturowym i religijnym. Zwracał także uwagę na kwestię zamieszkiwania jednego terytorium, ale nie jako warunku koniecznego istnienia narodu [Michalski 2014, 70]¹.

Przytoczone definicje wskazują na atrybuty, które kształtują naród. Są to: język, terytorium, doświadczenia historyczne, wartości i obyczaje, etniczność oraz poczucie świadomości i odrębności od innych. Tożsamość narodową warunkuje i kształtuje współczesność – tu i teraz, tj. procesy zachodzące w środowisku międzynarodowym, zmiany cywilizacyjne czy też aktualny stan zorganizowania państwa i społeczeństwa. Czym zatem jest tożsamość narodowa?

A. Kłoskowska uważa, że „to zbiorowa samowiedza zbiorowości narodowej, jej samookreślenie, tworzenie własnego obrazu i cała zawartość, treść samowiedzy, a nie z zewnątrz konstruowany obraz charakteru narodu” [Kłoskowska 1996, 99]. Przez tożsamość narodową można także rozumieć odczuwanie wspólnoty, podobieństw, a także identyczności położenia i losu konkretnej i skończonej liczby osób, które stanowią naród lub są jego częścią [Paleczny 1989, 64]. Jan Paweł II wskazywał, że tożsamość narodu ściśle jest powiązana z kulturą: „Naród istnieje z kultury i dla kultury. I dlatego właśnie jest ona tym wielkim wychowawcą ludzi do tego, aby bardziej być we wspólnocie, która ma dłuższą historię niż każdy człowiek i własna rodzina – zarazem zaś we wspólnocie, w oparciu o którą każda rodzina wychowuje, poczynając od tego, co najprostsze: od języka, którym mały człowiek uczy się mówić, aby stawać się członkiem tej wspólnoty, którą jest jego rodzina i jego Naród”². Tożsamość narodowa ma stanowić swoiste potwierdzenie wyjątkowości własnej grupy i prowadzić do realizacji narodowych wartości, ale owa tożsamość może być także źródłem nietolerancji, dyskryminacji czy też wykluczenia [Parekh 1994, 492]. Co istotne, tożsamość narodu nie jest dobrowolna, oznacza to, że nie pochodzi z wyboru, lecz jest przypisana. Ów charakter polega na tym, że nie wybieramy narodu, w którym się rodzimy i wychowujemy. W przypadku migracji i zmiany dotychczasowego miejsca zamieszkania, tożsamość narodowa pozostaje dla nas punktem

¹ Szerzej zob. Sitarz 2018, 209-18.

² Jan Paweł II, „Przyszłość człowieka zależy od kultury”. Przemówienie Papieża Jana Pawła II wygłoszone 2 czerwca w UNESCO, „Więź” 7-8 (1980), s. 12.

odniesienia w sferze kategoryzacji zewnętrznej oraz samokategoryzacji [Ostafińska-Konik 2007, 136-37].

Przeświadczenie o wyjątkowości własnej grupy prowadzi do kategoryzacji na „my” – odnoszące się do członków naszej grupy oraz „oni” dotyczące osób spoza naszej grupy. Wspomniana tożsamość pełni funkcję porządkującą, dzięki której jednostka potrafi ułożyć się w odpowiednich grupach. Efektem migracji, poza ruchami ludnościowymi, jest także transfer kultury rodzimej migrantów do obecnego miejsca pobytu. Wówczas, może powstawać poczucie niepewności i zagrożenia ze strony migrantów, a sama migracja może zostać uznana za proces zagrażający bezpieczeństwu w sferze egzystencjalnej państwa i tożsamości narodowej. Co istotne, dawniej tożsamość narodowa była odnoszona do sfery tradycyjnych wartości, tj. wierzenia, język, zwyczaje, tradycje, obrzędy. Dzisiaj do tradycyjnych form dochodzą nowe, które są efektem rozwoju nowych technologii i form komunikacji [Majchrzak 2022, 66]. Mass media są jednym ze wspomnianych elementów. Jest to naturalny proces, jak wspomniano wcześniej, zestaw cech i wartości, które definiują przynależność jednostki do określonej narodowości nie są stałe i mogą ewoluować w czasie, pod wpływem zmian społecznych, politycznych i kulturowych.

2. GLOBALIZACJA MIGRACJI I JEJ WPŁYW NA TOŻSAMOŚĆ NARODU

Pojęcie globalizacji bywa różnie rozumiane. Nie ma jednej i powszechnie akceptowalnej definicji tego pojęcia. Choć źródeł terminu „globalizacja” należy doszukiwać się w sferze rozwoju handlu międzynarodowego, obecnie w wyniku rozwoju nauk społecznych globalizację można analizować przez pryzmat ekonomii, socjologii, nauk politycznych czy też w wymiarze kulturowym. W toku rozważań nad zagadnieniem każda z dziedzin nauk społecznych wykształciła właściwą sobie definicję analizowanego pojęcia. Z perspektywy ekonomistów pod pojęciem globalizacji można rozumieć proces kształtowania się globalnych więzi gospodarczych, wywołanych liberalizacją przepływu czynników produkcji i handlu. Konsekwencje tak rozumianych procesów globalizacyjnych mają sprzyjać powstawaniu transnarodowym przedsiębiorstwom, powiązaniom finansowym o zasięgu globalnym czy też transferom wiedzy, produkcji i usług [Koryś 2016, 105]. Z kolei perspektywa

politologiczna wskazuje, że globalizacja jest procesem, który odnosi się do wzrostu przepuszczalności tradycyjnych granic politycznych, opartych na granicach narodowych i państwowych. W tej perspektywie zjawisko to będzie cechować się rosnącą rolą organizacji międzynarodowych, których zakres oddziaływania wykracza poza granicę jednego państwa. Funkcjonowanie organizacji międzynarodowych daje państwom, które dobrowolnie uczestniczą w procesie współpracy, możliwość podejmowania wspólnych działań bez utraty narodowej suwerenności [Heywood 2008, 175]. Perspektywa socjologiczna wskazuje na swoistą konwergencję postaw społecznych i zachowań. A. Giddens uważa, że pod pojęciem globalizacji w ujęciu socjologicznym należy rozumieć „zintensyfikowanie stosunków społecznych o zasięgu ogólnoswiatowym, łączących z sobą odległe miejsca w taki sposób, że zachodzące w nich wydarzenia lokalne kształtowane są pod wpływem wydarzeń rozgrywających się w odległości wielu kilometrów i vice versa” [Giddens 2006, 47]. Dopelnieniem perspektywy socjologicznej jest ujęcie kulturowe, które wskazuje, że globalizacja oznacza proces tworzenia wzajemnych powiązań między społeczeństwami i ich kulturami, które intensyfikują się w ramach ciągłych interakcji i przepływów kulturowych wynikających z liberalizacji przepływu towarów, usług, kapitału, ludzi i idei w skali światowej [Sirojć 2012, 151].

Warto podkreślić, że jest to zjawisko powstałe w toku określonych zdarzeń historycznych, przeobrażeń społecznych, które w konsekwencji doprowadziły do tego, co dzisiaj rozumiane jest pod pojęciem globalizacji. Cechą globalizacji jest fakt, że dystans geograficzny traci na znaczeniu. Dotychczasowe granice, które dzielą państwa narodowe, stają się mniej istotne. Jednocześnie, jak zauważa, globalizacja nie oznacza, że to co „lokalne” lub „narodowe” podlega temu, co „globalne” [Heywood 2008, 173]. Na problem globalizacji zwrócił uwagę także Benedykt XVI. W encyklice *Caritas in veritate*³ papież podkreślił, że globalizacja stała się czynnikiem wyjścia z zacoferania w rozwoju całych regionów i stanowi ze swej natury wielką szansę, jednakże źle prowadzona, może przyczynić się do szkód i podziałów między ludźmi. Benedykt XVI zwrócił także uwagę, że współcześnie nastąpił znaczący wzrost oddziaływania na siebie kultur, która jest okazją do dialogu międzykulturowego. Podniósł, iż merkantylizm wymiany kulturowej obar-

³ Benedictus PP. XVI, *Litterae encyclicae de humana integra progressionem in caritate veritateque Caritas in veritate* (29.06.2009), AAS 101 (2009), s. 641-711.

czony jest dwojakim niebezpieczeństwem. Pierwszym jest eklektyzm kulturowy, który traktuje kultury jako równoważne i wymienne, co sprzyja relatywizmowi i prowadzi do współlistnienia grup bez prawdziwej integracji. Drugim zagrożeniem jest spłaszczenie kulturowe, polegające na ujednoliceniu stylów życia i zaniku różnorodnych tradycji, które nadają sens ludzkiej egzystencji. Oba te zjawiska oddzielają kulturę od natury ludzkiej (nr 26). Papież zachęcił, by angażować się w globalizację tak, by miała ona charakter personalistyczny i służyła dobru wspólnemu.

Podsumowując, globalizacja jest to proces, który opiera się na wielopłaszczyznowych sieciach powiązań i współzależności. Jej skutki prowadzą do przepływu kapitału, transferu wartości i idei, zagrożeń, wzorców zachowań. Proces, którego efektem jest swoista kompresja czasu i przestrzeni, a jego natura nie ma charakteru jednokierunkowego. Efektem kompresji jest wzrost problemów, wyzwań i zagrożeń różnej natury. W wyniku globalizacji może następować reinterpretacja dotychczas obowiązujących wzorców postępowania. Należy także zaznaczyć, że jest to zjawisko, które w różnym miejscu i czasie, a także zakresie, może następować z odmienną intensywnością. Zdaniem P. Korysia i M. Okólskiego w wyniku globalizacji pojawiły się procesy społeczno-ekonomiczne, na dotąd niespotykaną skalę, tj.: powstanie międzynarodowego systemu finansowego, rozpad systemu geopolitycznego z dwubiegunowego na wielobiegunowy, szybki wzrost nierówności wewnątrz państw i między państwami, a także wzrost handlu międzynarodowego i kryzys państwa narodowego oraz *welfare state* [Koryś i Okólski 2004, 9]. Jak zatem globalizacja wpłynęła na intensyfikację ruchów migracyjnych?

Globalizacja oznacza intensyfikację współzależności, w tym także transgranicznych przepływów finansowych, handlowych, transfer demokracji, wartości czy też przemieszczanie ludzi. Globalizacja z jednej strony pobudza migrację, zmienia jej kierunki oraz formy. Z drugiej strony migracja stała się trwałym składnikiem globalizacji i siłą samą w sobie [Castles i Miller 2011, 79]. S. Castles i M.J. Miller wskazują na kilka cech charakteryzujących współczesne tendencje migracyjne. Zauważają, że dzisiaj można mówić o globalizacji migracji, która oznacza, że ruchy ludnościowe oddziałują na coraz większą liczbę państw. Ponadto wskazują także, że jedną z cech jest przyspieszenie migracji, co oznacza, że ruchy migracyjne wzrastają we wszystkich głównych regionach świata. Wśród innych cech wskazują na: zróżnicowanie migracji, feminizację i wzrost migracji tranzytowej oraz jej upolitycznienie [tamże, 28-29].

Jak podaje wyspecjalizowana agenda ONZ – Międzynarodowa Organizacja ds. Migracji, w 2020 r. na świecie było 281 milionów migrantów międzynarodowych, co stanowi zaledwie 3,6% populacji świata [McAuliffe, Kitimbo, Dolling, i in. 2024, 22]. Są to osoby, które zamieszkują w państwie innym niż państwo urodzenia.

Jednym z czynników przyczyniających się do intensyfikacji ruchów migracyjnych są nierówności dochodowe w różnych regionach świata, różnice pomiędzy państwami wysokorozwiniętymi a biednymi lub inaczej rzecz ujmując, między bogatym centrum a peryferiami. Ponadto skutkiem różnic w dochodach i zamożności państw jest zróżnicowany dostęp do edukacji, opieki zdrowotnej, opieki społecznej, a także różnice w jakości świadczonych usług. Na kwestię ubóstwa zwracał uwagę m.in. Benedykt XVI. Postrzegał ten problem w sposób całościowy wskazując, że jednym z najpoważniejszych zagrożeń dla światowego pokoju są nierówności w dostępie do podstawowych dóbr, takich jak żywność, woda i schronienie. Ich brak uznawał za poważne naruszenie ludzkiej godności⁴. Czynnikiem ekonomiczny stanowi podstawę większości współczesnych migracji, a postępująca integracja regionalna państw wyraża się w swobodzie przemieszczania się lub bardziej liberalnym dostępie do rynku pracy. Znamiennym przykładem jest Unia Europejska, w której funkcjonują swobody przepływu kapitału, usług, towarów i osób. Sprzyja to mobilności m.in. pracowników, którzy migrują tam, gdzie wynagrodzenie za pracę jest większe i da szansę na poprawę warunków bytowych. Natężający się przepływ dóbr, usług, kapitału i ludzi, przez i ponad granicami państw należy uznać za najistotniejszą cechę procesu globalizacji. Zaś migracje stanowią jeden z filarów konstytuujących wspomniany przepływ [Romaniszyn 2001, 16].

Warto podkreślić, że część migracji nie ma charakteru dobrowolnego. Są one efektem wojen, prześladowań czy katastrof naturalnych. Skutkiem tego typu migracji, podobnie jak w migracjach dobrowolnych, jest opuszczenie dotychczasowego miejsca zamieszkania i przeniesienie się do miejsca, które stanowić ma strefę wolności od dotychczasowych zagrożeń i być miejscem poprawy warunków życia. Papież Franciszek wskazuje, że migracja powinna być zawsze wynikiem dobrowolnej decyzji, jednak w rzeczywistości

⁴ Benedykt XVI, Orędzie na Światowy Dzień Pokoju: *Osoba ludzka sercem pokoju* (01.01.2007), https://www.vatican.va/content/benedict-xvi/pl/messages/peace/document/s/hf_ben-xvi_mes_20061208_xl-world-day-peace.html [dostęp: 04.01.2025].

często tak nie jest. Konflikty, katastrofy naturalne czy brak możliwości prowadzenia godnego i dostatniego życia w ojczyźnie zmuszają miliony ludzi do opuszczenia swoich domów⁵. W przypadku migrantów przymusowych należy pamiętać, że osoby te obarczone są dodatkowo bagażem doświadczeń, często traumatycznych, co może skutkować problemami z aklimatyzacją w miejscu docelowym.

Zakładając, że globalizacja ma charakter transformacyjny, a migracja stanowi zarówno jej integralny element, jak i konsekwencję, można stwierdzić, że również odgrywają one rolę transformacyjną. Migracje o charakterze stałym mają istotne znaczenie w kształtowaniu zmian w strukturze demograficznej i narodowościowej państw przyjmujących imigrantów. Co więcej, migracje doby globalizacji powodują, że wkraczamy w fazę postnarodową, w której coraz bardziej uwidaczniają się obawy dotyczące zagrożeń suwerenności państwowej, obywatelstwa oraz tożsamości [Hollifield i Jacobson 2012, 1-2]. Istotny wpływ ma również sfera kulturowa. W uproszczeniu, przenoszone wzorce kulturowe mogą przenikać się z kulturą społeczności autochtonicznej, prowadząc do powstania nowych zwyczajów, które łączą cechy obu tradycji. Z kolei w sytuacji, gdy państwo prowadzi restrykcyjną politykę migracyjną, a społeczeństwo pozostaje hermetyczne i homogeniczne, migranci często muszą dostosować swoje dotychczasowe praktyki i zachowania, co prowadzi do ich zmiany. W wyniku migracji następuje rozluźnienie związków rodzinnych, zredukowanie dotychczasowych zachowań i interakcji społecznych. Proces transformacji tożsamości migrantów międzynarodowych opiera się na trzech punktach odniesienia, tj. rodzime społeczeństwo i kultura, kultura i społeczeństwo państwa przyjmującego oraz elementy kultury, które pozbawione zostały przestrzeni geograficznej i społecznej [Ostafińska-Konik 2007, 141].

Temat migracji jest obecny w nauczaniu Kościoła katolickiego, co znajduje swój wyraz w licznych dokumentach. Papież Jan Paweł II w encyklice *Redemptoris missio* pisał, że osiedlanie się emigrantów otwiera nowe możliwości kontaktów i wymiany kulturowej, które powinny inspirować chrześcijańską społeczność do okazywania gościnności, podejmowania dialogu

⁵ Papież Franciszek, Orędzie na 109. Światowy Dzień Migranta i Uchodźcy: *Wolni, aby wybrać: migrować, czy pozostać* (24.09.2023), <https://www.vatican.va/content/francesco/pl/messages/migration/documents/20230511-world-migrants-day-2023.html> [dostęp: 05.01.2025].

oraz niesienia pomocy⁶. W podobnym tonie wypowiada się papież Franciszek, którego pontyfikat nacechowany jest troską o migrantów, zwłaszcza o uchodźców. Papież promował postawę otwartości na drugiego człowieka, nie zwracając uwagi na jego narodowość czy status społeczny. W 2024 r. z okazji Światowego Dnia Migranta i Uchodźcy w swoim orędziu papież Franciszek wskazał, że migranci są żywym obrazem Ludu Bożego. Biskup Rzymu zauważył jednocześnie, że migranci często uciekają przed uciskiem, wyzyskiem, dyskryminacją i brakiem perspektyw na lepszą przyszłość, a w drodze napotykają liczne trudności: mierzą się z głodem i pragnieniem, cierpią z powodu wyczerpania, chorób oraz zmagają się z pokusą popadnięcia w rozpacz⁷. Warto podkreślić, że w swoich wypowiedziach papież Franciszek często podkreślał, że państwa mają prawo uzależniać liczbę przyjmowanych imigrantów od swoich możliwości, jednocześnie poddając krytyce sposoby, jakimi posługują się, by ograniczyć migrację. Dostrzegając intensyfikację ruchów migracyjnych, Kościół wskazuje na znaczenie gościnności, dialogu i solidarności wobec migrantów jako wyrazu chrześcijańskiej miłości i braterstwa. Co więcej, uznaje prawo państw do regulowania liczby przyjmowanych migrantów, ale krytykuje niehumanitarne sposoby ograniczania migracji, wzywając do bardziej etycznego podejścia. Mając świadomość nieuchronności i wielowymiarowych wyzwań, jakie niesie ze sobą migracja, Kościół katolicki promuje postawę otwartości i szacunku dla migrantów, niezależnie od ich narodowości, statusu społecznego czy okoliczności migracji.

3. POLITYKA MIGRACYJNA I JEJ ZNACZENIE DLA KSZTAŁTOWANIA TOŻSAMOŚCI NARODU

Migracje stały się integralnym elementem współczesnej przestrzeni międzynarodowej. Wzrost integracji między państwami sprzyja liberalizacji przepisów dotyczących przekraczania granic. Doskonałym przykładem takich rozwiązań jest Unia Europejska, gdzie obowiązujące swobody rynku wewnętrznego oraz strefa Schengen stały się możliwe dzięki porozumieniu

⁶ Ioannes Paulus PP. II, *Litterae encyclicae de perenni VI mandati missionalis Redemptoris missio* (07.12.1990), AAS 83 (1991), s. 249-340.

⁷ Papież Franciszek, Orędzie na 110. Światowy Dzień Migranta i Uchodźcy: *Bóg idzie ze swoim ludem* (29.09.2024), <https://www.vaticannews.va/pl/papiez/news/2024-06/oredzie-papieza-franciszka-na-110-swiatowy-dzien-migranta-i-uch.html> [dostęp: 05.01.2025].

i zgodzie państw członkowskich. Państwa pozostają najważniejszymi podmiotami kształtującymi migrację, dzieje się to przy pomocy określonej koncepcji i wizji, urzeczywistniającej się w postaci polityki migracyjnej. W szerokim ujęciu przez politykę migracyjną należy rozumieć całokształt rozwiązań prawno-instytucjonalnych realizowanych przez państwo wobec emigrantów, imigrantów, repatriantów oraz względem diaspory. W stosunku do imigracji polityka ta określa warunki wjazdu, pobytu i wyjazdu cudzoziemców, a także określa dostęp do rynku pracy, edukacji, opieki zdrowotnej i możliwości korzystania z form pomocy socjalnej i kwestie nabycia obywatelstwa. To także działania zmierzające do integracji migrantów ze społeczeństwem przyjmującym. W szerokim ujęciu polityka migracyjna obejmuje aspekty związane z emigracją, takie jak warunki wyjazdu, zachęty do powrotu, reintegracja po powrocie, ochrona przysługujących emigrantom praw oraz działania związane z repatriacją. W szczególności dotyczy to działań państwa wobec osób posiadających więzi narodowe i wspólne pochodzenie. W ramach szeroko rozumianej polityki migracyjnej można wyszczególnić polityki szczegółowe. Wśród nich można wskazać na politykę: imigracyjną, integracyjną, naturalizacji, rynku pracy, azylu, społeczną, wobec nielegalnej migracji, narodowościową czy też bezpieczeństwa.

Polityka migracyjna może przybierać różny charakter. W literaturze przedmiotu można odnaleźć kilka klasyfikacji modeli polityki migracyjnej. Jedną z propozycji przedstawił S. Castles, który wyróżnia model polityki całkowitej ekskluzji, częściowej ekskluzji, asymilacji oraz pluralizmu [Castles 1995, 294]. Model całkowitej ekskluzji oznacza całkowite zamknięcie granic przed napływem imigrantów. Z kolei częściowa ekskluzja oznacza, że imigranci zostają częściowo włączeni w życie społeczne, ale tylko w określone obszary. Najczęściej jest to dostęp do rynku pracy bez możliwości korzystania z systemu opieki społecznej czy nabycia obywatelstwa. Model asymilacji zakłada, że imigranci przejmą kulturę, język, zachowania państwa przyjmującego, jednocześnie odrzucając różnicujące ich cechy z państwa pochodzenia. Natomiast model pluralistyczny charakteryzuje się tym, że imigranci mogą korzystać w pełni z życia społecznego w państwie przyjmującym, zachowując jednocześnie swoją kulturę, język i tradycje. Ze strony społeczeństwa przyjmującego istnieje akceptacja dla odmienności imigrantów [tamże, 294-301].

Inną typologię proponuje M. Duszczyk, który wyróżnia następujące modele polityki migracyjnej: komplementarny, kolonialno-humanitarny, nowych

państw imigracyjnych, rezydualny oraz wielokulturowy [Duszczyk 2008, 13]. Pierwszy, model komplementarnej polityki migracyjnej zorientowany jest na rynek pracy, który nie przewiduje masowego napływu imigrantów, zaś sama imigracja rozpatrywana jest przez pryzmat potrzeb gospodarki narodowej. Przyjęcie określonych migrantów następuje wtedy, gdy osoba ta ma możliwość znalezienia zatrudnienia na otwartym rynku pracy. Model kolonialno-humanitarnej polityki migracyjnej uznaje, że imigranci z określonych regionów świata mają pozycję uprzywilejowaną w zakresie wjazdu do danego państwa. U podstaw takiego rozwiązania są doświadczenia historyczne, a kwestie rynku pracy pozostają na drugim planie. Kolejny model – nowych państw imigracyjnych – jest właściwy dla tych państw, które przeszły zmianę z państw emigracyjnych na imigracyjne. Kształtują one dopiero rozwiązania prawno-instytucjonalne w zakresie migracji. Głównym impulsem tego modelu jest rynek pracy oraz liberalne podejście do samej kwestii imigracji. Model rezydualnej polityki migracyjnej (asymilacyjny) charakteryzuje się restrykcyjnymi warunkami, po spełnieniu których imigrant może pozostać w państwie przyjmującym. Pożądanymi imigrantami są osoby, które przynależą do tego samego kręgu kulturowego co społeczeństwo przyjmujące. Ostatni z modeli to model wielokulturowej polityki migracyjnej, który dopuszcza istnienie wielu grup odmiennych kulturowo. Ważnym elementem jest konkurencja między grupami, ponieważ jest warunkiem rozwoju społecznego i ekonomicznego państwa [tamże, 13-16]. Przedstawione typologie modeli polityki migracyjnej są jednym z czynników, które przyciągają lub zniechęcają migrantów do decyzji o podjęciu pracy, zamieszkania w danym państwie.

Nie bez znaczenia pozostaje kwestia integracji. Modele polityki migracyjnej zakładają lub odrzucają możliwość integracji ze społeczeństwem przyjmującym, inne dopuszczają częściowe zintegrowanie się migrantów. Zdaniem autora, integracja migrantów ma znaczenie dla tożsamości nie tylko w wymiarze jednostkowym, ale także zbiorowym – narodowym. Integracja stanowi warunek właściwego rozwoju społeczeństwa jako całości, jest procesem, w którym każda ze stron – imigranci oraz społeczeństwo przyjmujące – na nowo tworzą pewne relacje, wzory zachowań pomiędzy nimi [Tutak 2023, 33]. Integracja imigrantów jest pochodną dwóch czynników: strategii państwa przyjmującego w kwestiach radzenia sobie z napływem imigrantów oraz preferencji imigrantów [Berry 2005, 703-704]. Jest to proces długotrwały i dwukierunkowy. Zależy od otwartości społeczeństwa

przyjmującego i woli samych migrantów. Pełna integracja często zakłada odrzucenie dotychczasowych wzorców postępowania, zachowania, wartości na rzecz nowych, obowiązujących w danym społeczeństwie. Odrzucenie czy też zmiana wzorców kulturowych dotyczy *de facto* tożsamości.

Przyjęcie konkretnego modelu polityki migracyjnej stanowi wyraz podejścia wobec procesów migracyjnych i może mieć znaczący wpływ na tożsamość narodową. Po pierwsze, liberalna polityka migracyjna sprzyja transferowi kultury. Oznacza to, że przyjmowanie imigrantów z różnych kręgów kulturowych może przyczynić się do ewolucji kulturowej państwa przyjmującego. Dotychczasowe wzorce, zwyczaje i tradycje pod wpływem migracji mogą nabrać nowego znaczenia, erozji lub też wzmocnienia. Po drugie, migracje międzynarodowe mogą wzmacniać lub osłabiać poczucie identyfikacji narodowej. Znaczny wzrost migrantów stymuluje debatę nad czynnikami konstytuującymi tożsamość, m.in. język, wartości, zwyczaje, wierzenia. Po trzecie, źle prowadzona polityka migracyjna może prowadzić do konfliktów społecznych natury politycznej i ideologicznej. Upolitycznienie migracji może skutkować polaryzacją społeczną wokół zwolenników i przeciwników migracji i prowadzić do radykalizacji postaw w społeczeństwie.

Analizując kwestie polityki migracyjnej warto także zwrócić uwagę na politykę państwa pochodzenia wobec diaspory. Pod pojęciem diasporę można rozumieć grupę społeczną rozproszoną terytorialnie, której członkowie pomimo przebywania na terytoriach różnych państw łączy wspólne miejsce pochodzenia, a także wspólna kultura [Lesińska 2023, 415]. Określenie to dotyczy osób, które z różnych względów emigrowały, np. wojna, prześladowania, praca, edukacja, poszukiwanie lepszych warunków życia. Tym, co łączy te osoby, są więzi kulturowe, religijne lub tożsamościowe z krajem pochodzenia. Utrzymywanie więzi może mieć różnoraki charakter, będą to np. transfery finansowe, relacje rodzinne, wsparcie (angażowanie się) polityczne lub społeczne. M. Lesińska wskazuje, że pojęcie diasporę ma charakter inkluzywny, gdyż obejmuje emigrantów, którzy przebywają w różnym zakresie czasowym poza ojczyzną, następne pokolenia żyjące na obczyźnie, uznające dany kraj za miejsce pochodzenia, a także ci, którzy w wyniku zmian granic państwowych znaleźli się poza jego terytorium [tamże, 416]. Pod pojęciem polityki wobec diasporę należy rozumieć całokształt działań prawno-instytucjonalnych podejmowanych przez państwo wobec tejże grupy, tj. członków danej społeczności mieszkającej poza granicami państwa pochodzenia. Poprzez prowadzoną politykę państwa w zakresie diaspor,

z jednej strony może ona stanowić przedłużenie polityki zagranicznej, z drugiej strony może stanowić element pozwalający zachować bliskość z ojczyzną, a tym samym tożsamość i więź z narodem. Ten rodzaj polityki przybiera często wymiar instytucjonalnego wsparcia wobec osób przejawiających związki z państwem pochodzenia. Polityka wobec diaspor jest swego rodzaju inwestycją w kapitał ludzki, bowiem adresaci – emigranci i ich potomkowie pełniący różne role społeczne – mogą być np. ambasadorami państwa pochodzenia, a co za tym idzie, wzmacniać wizerunek tegoż państwa.

Dobrze prowadzona polityka państwa emigracji może ożywiać poczucie przynależności do miejsca pochodzenia, zwłaszcza wtedy, gdy polityka państwa przyjmującego ma charakter restrykcyjny, a społeczeństwo jest sceptyczne wobec imigracji. Wówczas naturalną konsekwencją będzie potrzeba utrzymywania relacji z ojczyzną czy też rodakami mieszkającymi w danym mieście czy regionie. Odmienna rzeczywistość dotyczy sytuacji, kiedy państwa przyjmujące migrantów tworzą warunki do tego, by mogli oni stać się częścią społeczeństwa. Zmiana miejsca zamieszkania może skutkować swoistym przeorientowaniem kulturowym (walencją kulturową), oznaczającą przyswojenie kultury państwa, w którym migrant przebywa i uznaje ją za swoją. W konsekwencji stanowi to imperatyw do aktywnego włączenia się w życie społeczne społeczeństwa przyjmującego.

Niewątpliwie polityka migracyjna odgrywa kluczową rolę w kształtowaniu doświadczeń migrantów oraz ich tożsamości społeczno-kulturowej. Znaczenie tej polityki wynika z kilku obszarów działania. Pierwszym z nich jest kwestia integracji. Przyjmując konkretny model polityka ta może sprzyjać integracji migrantów oraz tworzyć przestrzeń dla zachowania tożsamości z ojczyzną lub wręcz przeciwnie. Otwarte i integracyjne podejście państwa przyjmującego sprzyja poczuciu przynależności do nowego społeczeństwa, przy jednoczesnym zachowaniu tożsamości pochodzeniowej. Następną istotną przestrzenią jest możliwość korzystania z dóbr publicznych. Polityka migracyjna może ułatwiać bądź ograniczać możliwość korzystania z rynku pracy, opieki zdrowotnej czy wsparcia społecznego i edukacji. Trzecim obszarem jest wsparcie organizacji migranckich i diaspory przez państwo przyjmujące i pochodzenia. Czwartym obszarem jest kształtowanie postaw społecznych wobec migracji. Przy pomocy polityki migracyjnej władza wskazuje, czy są postrzegani oni jako wartościowi członkowie społeczeństwa, czy jako obcy. Poparcie dla migracji może sprzyjać wzajemnemu szacunkowi i współistnieniu różnych grup etnicznych. W przeciwnym wypadku,

restrykcyjna polityka i negatywne narracje mogą prowadzić do wykluczenia i podziałów społecznych.

ZAKOŃCZENIE

Postępująca intensyfikacja ruchów migracyjnych oraz globalizacja stanowią wyzwanie dla tożsamości, zarówno w wymiarze jednostkowym, jak i zbiorowym – narodowym. Unifikacja stylu życia, kultury, postępujące współzależności gospodarcze oraz konsumpcjonizm niejednokrotnie prowadzą do osłabienia rodzimej tradycji, języków i obyczajów. Zastępowane są globalnymi trendami, prowadzą do ujednolicenia wzorców kulturowych, co zmniejsza różnorodność i poczucie przynależności do unikalnej wspólnoty narodowej. Postępująca globalizacja umożliwia jednak także tworzenie nowych, hybrydowych form tożsamości, które łączą elementy kultury narodowej z międzynarodowymi wpływami. Migracje można określić jako czynnik przyspieszający zmiany tożsamości współczesnych narodów. Tożsamość narodu jako wspólna wizja rozumienia rzeczywistości oraz przeżywania faktów i zwyczajów w określonym kontekście tworzy specyficzne dla danej grupy poczucie przynależności. W kontekście migracji tożsamość narodowa nabiera szczególnego znaczenia, stając się zarówno kotwicą, jak i przestrzenią transformacji. Migracja sprawia, że elementy składające się na ową tożsamość są narażone na konfrontację z nowym środowiskiem, które często różni się kulturowo, społecznie i politycznie. Z jednej strony identyfikacja z narodem może oddziaływać na migrujących jako spoiwo z miejscem pochodzenia, a z drugiej strony migranci często tworzą nowe formy tożsamości, łącząc elementy kultury ojczystej z wpływami kraju przyjmującego, co prowadzi do powstawania hybrydowych modeli życia. Współczesne trendy migracyjne ukazują, że tożsamość narodu nie jest sztywna, lecz podlega przekształceniom w zetknięciu z innymi kulturami. Dla migrantów stanowi ona most łączący przeszłość z teraźniejszością, jednocześnie otwierając możliwość budowania nowej, złożonej tożsamości w nowym świecie. Pomimo podejmowanych działań przez państwa, które wyrażane są w realizacji konkretnego modelu polityki migracyjnej, transformacyjna tożsamość narodu zdaje się być nieunikniona. Polityka ta może stanowić instrument wpływu na to, jak społeczeństwo definiuje siebie w kontekście różnorodności kulturowej, społecznej i gospodarczej. Dzieje się tak nie tylko poprzez regulowa-

nie przepływu osób przez granice, ale także przez podejście do ochrony wartości, priorytetów i wizji wspólnoty narodowej.

PIŚMIENNICTWO

- Berry, John. 2005. „Acculturation: Living Successfully in Two Cultures.” *International Journal of Intercultural Relations* 29:697-712.
- Castles, Stephen. 1995. „How Nation-States Respond to Immigration and Ethnic Diversity.” *Journal of Ethnic and Migration Studies* 21, nr 3:293-308.
- Castles, Stephen, i Mark J. Miller. 2011. *Migracje we współczesnym świecie*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Chodubski, Andrzej. 2007. „Jednostka, naród, państwo.” W *Wprowadzenie do nauki o państwie i polityce*, red. Bogumił Szmulik, i Marek Żmigrodzki, 135-80. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Duszczyk, Maciej. 2008. „Wyzwania polskiej polityki migracyjnej a doświadczenie międzynarodowe.” W *Polityka migracyjna jako instrument promocji zatrudnienia i ograniczania bezrobocia*, red. Paweł Kaczmarczyk, i Marek Okólski, 11-20. Warszawa: Ośrodek Badań nad Migracjami WNE UW.
- Giddens, Anthony. 2006. *Nowoczesność i tożsamość, „Ja” i społeczeństwo w epoce późnej nowoczesności*. Tłum. Alina Szulżycka. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Heywood, Andrew. 2008. *Politologia*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Hollifield, James, i David Jacobson. 2012. „Migration and the State.” W *The Wiley-Blackwell Encyclopedia of Globalization*, red. George Ritzer, 1-10. Chichester–Malden: Wiley-Blackwell.
- Jan Paweł II. 1980. „Przyszłość człowieka zależy od kultury.” *Więź* 7-8: 5-18.
- Jan Paweł II. 2005. *Pamięć i tożsamość. Rozmowy na przełomie tysiącleci*. Kraków: Znak.
- Kłosowska, Antonina. 1996. *Kultury narodowe u korzeni*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Koryś, Piotr, i Marek Okólski. 2004. „Czas globalnych migracji. Mobilność międzynarodowa w perspektywie globalizacji.” *Working Papers „Prace Migracyjne”* 55:1-32.
- Koryś, Piotr. 2016. „Globalizacja i migracje” W *Transformacje. Przewodnik po zmianach społeczno-ekonomicznych w Polsce*, red. Agata Górny, Paweł Kaczmarczyk, i Magdalena Lesińska, 105-11. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Lesińska, Magdalena. 2023. „Wykład 23. Diaspory.” W *30 wykładów o migracjach*, red. Magdalena Lesińska, i Marek Okólski, 413-23. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Majchrzak, Natalia. 2022. „Tożsamość narodowa, nacjonalizm, patriotyzm – sposoby rozumienia, dyferencje, przejawy.” *Conversatoria Linguistica* 14:63-77.
- McAuliffe, Marie, Adrian Kitimbo, Jerome Dolling, i in. 2024. „Migration and migrants: A global overview.” W *World Migration Report 2024*, red. Marie McAuliffe i Linda Adhiambo Oucho, 1-15. Genewa: International Organization for Migration (IOM).

- Michalski, Paweł. 2014. „Naród, pamięć i tożsamość w nauczaniu społecznym św. Jana Pawła II.” *Analecta Cracoviensia* 46:63-82.
- Ostafińska-Konik, Agnieszka. 2007. „Tożsamość narodowa ery globalizacji.” *Państwo i Społeczeństwo* 2:133-47.
- Paleczny, Tadeusz. 1989. *Ewolucja ideologii i przemiany tożsamości narodowej Polonii w Stanach Zjednoczonych w latach 1870-1970*. Warszawa–Kraków: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Parekh, Bhikhu. 1994. „Discourses on National Identity.” *Political Studies* 42, nr 3: 492-504.
- Romaniszyn, Krystyna. 2001. „Migracje międzynarodowe jako zapoznany aspekt procesu globalizacji.” *Studia Polonijne* 22:9-29.
- Sirojć, Zdzisław. 2012. „Globalizacja kultury.” *Społeczeństwo i Edukacja. Międzynarodowe Studia Humanistyczne* 1:149-55.
- Sitarz, Mirosław. 2018. „Tożsamość Europy w nauczaniu Jana Pawła II.” *Kościół i Prawo* 7 (20), nr 2:209-18. <https://doi.org/10.18290/kip.2018.7.2-14>
- Turowski, Jan. 1994. *Socjologia: wielkie struktury społeczne*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Tutak, Grzegorz. 2023. *Polityka imigracyjna Polski w latach 2004-2015*. Lublin: Wydawnictwo KUL.

Tożsamość narodu w dobie migracji

Abstrakt

Wiek XXI charakteryzuje się wielowymiarową dynamiką zmian zachodzących w przestrzeni międzynarodowej, społecznej, gospodarczej i politycznej. Zmiany te są nierozdzielnie związane z procesami globalizacji oraz intensyfikacją ruchów migracyjnych. Rosnące współzależności między państwami, uniwersalizacja stylu życia oraz rozwój konsumpcjonizmu stanowią wyzwanie dla tożsamości narodowej, rozumianej jako poczucie odrębności i samoidentyfikacji członków danej grupy narodowej. W artykule podkreślono znaczenie globalizacji i jej wpływu na wzmożone ruchy migracyjne. Przedstawiono definicję narodu i tożsamości narodowej, a także omówiono zjawisko globalizacji migracji oraz rolę polityki migracyjnej w procesie kształtowania tożsamości narodowej. Szczególną uwagę poświęcono nauczaniu papieża Jana Pawła II, Benedykta XVI oraz Franciszka w kontekście problematyki migracji, globalizacji i tożsamości narodowej. Współczesne trendy migracyjne wskazują, że tożsamość narodowa nie jest statyczna, lecz ulega transformacjom w zetknięciu z innymi kulturami. Dla migrantów migracja staje się pomostem między przeszłością a teraźniejszością, jednocześnie umożliwiając kształtowanie nowej, wielowymiarowej tożsamości w nowym środowisku. Celem artykułu jest zwięzła analiza zjawiska migracji i jej wpływu na tożsamość narodową, ze szczególnym uwzględnieniem procesów globalizacyjnych. Ze względu na ograniczoną objętość, analiza stanowi wprowadzenie do dalszej dyskusji na ten temat.

Słowa kluczowe: migracja; globalizacja; polityka migracyjna; tożsamość narodowa; naród; państwo.

The Identity of a Nation in the Age of Migration**Abstract**

The 21st century is characterised by multidimensional dynamics of change in the international, social, economic and political space. These changes are inextricably linked to the processes of globalisation and the intensification of migration flows. The growing interdependence between states, the universalisation of lifestyles and the rise of consumerism challenge national identity, understood as a sense of distinctiveness and self-identification of members of a given national group. The article highlights the importance of globalisation and its impact on increased migration flows. The definition of nation and national identity is presented, and the phenomenon of globalisation of migration and the role of migration policy in the process of forming national identity is discussed. Particular attention is given to the teaching of Popes John Paul II, Benedict XVI and Francis in the context of the issues of migration, globalisation and national identity. Contemporary migration trends indicate that national identity is not static, but is transformed in contact with other cultures. For migrants, migration becomes a bridge between the past and the present, while at the same time enabling the formation of a new, multidimensional identity in a new environment. The aim of this article is to briefly analyse the phenomenon of migration and its impact on national identity, with a particular focus on globalisation processes. Due to the limited volume, the analysis is an introduction to further discussion on the topic.

Keywords: migration; globalisation; migration policy; national identity; nation; state.

Information about Author: DR. GRZEGORZ TUTAK – The John Paul II Catholic University of Lublin; correspondence address: Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin, Poland; e-mail: grzegorz.tutak@kul.pl; <https://orcid.org/0000-0003-4705-0446>